

Pawlata, Lech

**Badania wykopaliskowe XVII-wiecznego
cmentarza na stanowisku 50 w Białymstoku,
ul. Antoniuk Fabryczny 32**

"Biuletyn Konserwatorski Województwa
Podlaskiego", 22, 2016, s. 202, 203-[226]

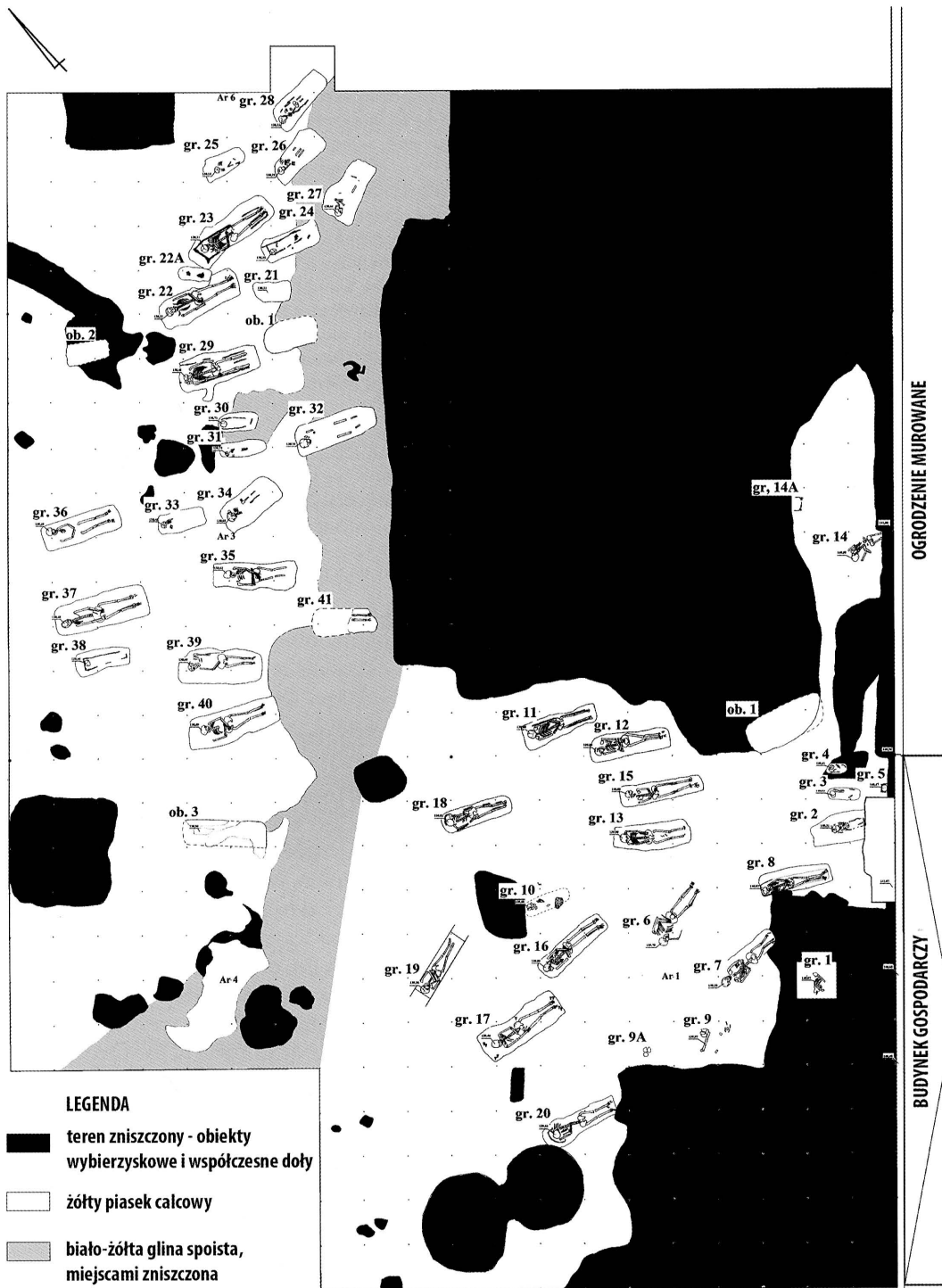
Zdigitalizowano w ramach projektu pn. Budowa platformy "Podlaskie Czasopisma Regionalne", dofinansowanego z programu „Społeczna odpowiedzialność nauki” Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego (umowa SONB/SP/465121/2020).

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Udostępniono do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

1. Białystok, stan. 50 – ul. Antoniuk Fabryczny/32.
Plan obiektów w obrębie wykopów archeologicznych. Rys. L. Pawlata.
Białystok, site 50 – 32 Antoniuk Fabryczny Street. Plan of objects within the range
of archaeological digs. Drawing: L. Pawlata

LECH PAWLATA
Białystok

Badania wykopaliskowe XVII-wiecznego cmentarza na stanowisku 50 w Białymstoku, ul. Antoniuk Fabryczny 32

We wrześniu 2015 roku przeprowadzono ratownicze badania wykopaliskowe w Białymstoku przy ul. Antoniuk Fabryczny 32 (ryc. 1). Prace te zrealizowano w związku z przypadkowym odkryciem ludzkich szczątków kostnych podczas budowy budynku usługowo-handlowego. Ratowniczy charakter badań archeologicznych wynikał z faktu zagrożenia, w trakcie robót budowlanych, zniszczeniem zachowanych relikwów cmentarza.

Obszar cmentarza położony jest na niewielkim piaszczystym wzniesieniu, znajdującym się po północno-wschodniej stronie skrzyżowania ul. Antoniuk Fabryczny z ul. Berlinga. Teren ten znajduje się na zapleczu domów przy północnej pierzei ul. Antoniuk Fabryczny. Wschodnia część, nieprzebadana archeologicznie, została w przeszłości znacznie obniżona przez obecnie zagospodarowane wybieżysko piachu. Szczątki kostne odkryto w zachodniej części wzgórza, w miejscu przeznaczonym na prace inwestycyjne. Wcześniej funkcjonowało tu garażowisko oraz wznosiło się kilka baraków (ryc. 2). Badana część cmentarza została znacznie zniszczona poprzez prace niwelacyjne, budowlane oraz liczne doły śmietniskowe.

Wykopaliska prowadzone były w obrębie wykopów badawczych, obejmujących cały obszar piaszczystego pagórka z wyłączeniem całkowicie zniszczonych przestrzeni na południowym i północnym skraju. Spenetrowano również sąsiedztwo wykopów w poszukiwaniu materiału zabytkowego i szczątków kostnych.

W wyniku prac archeologicznych przebadano wykopaliskowo i udokumentowano powierzchnię 504 m². Wyeksplorowano 45 grobów, które oznaczono numerami od 1 do 41 oraz 2A, 9A, 14A i 22A. Wyodrębniono również cztery obiekty jamowe, w stosunku do których istniały uzasadnione podejrzenia, że są zniszczonymi grobami (ryc. 3). Przebadano antropologiczne szczątki kostne pochodzące z badanych grobów wykopaliskowych oraz około ośmiu osobników wydobytych podczas prac budowlanych.

Charakterystyka pochówków

Grób 1

Znacznie zniszczony, odsłonięty podczas prac budowlanych w arze 1, w południowo-wschodniej części badanego terenu, na skraju wybierzyska. W grobie o nieczytelnym zarysie jamy znajdowały się szczątki mężczyzny w wieku 30-45 lat (późny *adultus*/wczesny *maturus*) o wzroście określonym na podstawie pomiarów antropologicznych na około 164 cm¹. Orientacja pochówku głową na zachód. Układ szkieletu nieczytelny. Wyposażenia brak.

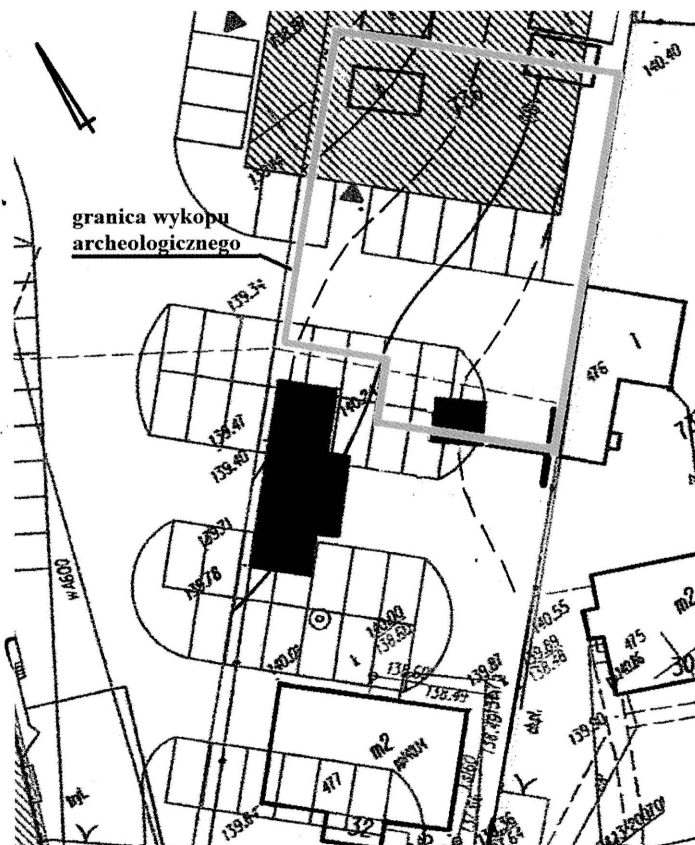
Grób 2 i 2A (ryc. 4)

Usytuowany na wschodnim skraju badanego terenu, w obrębie aru 1. Jama grobowa o wymiarach około 135x70 cm. Wschodni brzeg jamy zniszczony przez podbudowę schodów budynku gospodarczego. W zachowanej szczątkowo prostokątnej skrzyni drewnianej, o wymiarach 22x75 cm, znajdował się szkielet dziecka w wieku 3 lat (*infans* I). Orientacja pochówku głową na północny zachód. Wewnątrz skrzyni, na wysokości prawego łokcia, zdeponowano monetę miedzianą – boratynkę.

W jamie grobowej nr 2 znajdowały się dodatkowo luzem szczątki czaszki dziecka pochodzące ze zniszczonego pochówku, zalegającego po wschodniej stro-

2. Białystok, stan. 50 – ul. Antoniuk Fabryczny 32. Plan sytuacyjny wykopów na stanowisku archeologicznym z badań w 2015 r. *Ortofotomapa GUGiK z: www.geoportal.pl. Białystok, site 50 – 32 Antoniuk Fabryczny Street. Layout of digs on the archaeological site, 2015. Orthophotomap, Head Office of Geodesy and Cartography (GUGiK), from: www.geoportal.pl.*

3. Białystok, stan. 50 – ul. Antoniuk Fabryczny 32. Fragment geodezyjnego planu wykonawczego inwestycji z oznaczeniem zabudowań istniejących, rozebranych (wypełnienie ciemne) i wykopu archeologicznego w strefie zabytkowej stanowiska. *Rys. L. Pawlata. Białystok, site 50 – 32 Antoniuk Fabryczny Street. Fragment of a geodetic execution plan of the investment marking existing and pulled down buildings (dark shade) and the archaeological dig within the historical zone of the site. Drawing: L. Pawlata*

nie grobu 2 (oznaczone jako 2A), a zniszczonego przez budowlany wkop budynku gospodarczego.

Wyposażenie: szeląg litewski bity w Wilnie, średnicy 16 mm, waga 1,6 g, pole stempla z obu stron w otoku perełkowym (ryc. 6: 1):

A: Popiersie, napis na obwodzie (częściowo zatarty) „IOAN · CAS.REX” „T.L.B.”²

R: Pogoń, napis na obwodzie „SOLI · MAG · D VC · LIT · 1666” (rok częściowo zatarty). Pod Pogonią zatarty herb własny Hieronima Kirszpina Kirszensteina³ (Kopicki, poz. 184:4).

Grób 3

Usytuowany na wschodnim skraju badanego terenu, w obrębie aru 1. Słabo czytelna jama grobowa, o kształcie wydłużonego owalu w planie, miała wymiary około 72x25 cm. W jamie znajdowały się fragmenty skrzyni drewnianej ze szczątkami zmarłego. Orientacja pochówku głową na północny zachód. Szczątkowo zachowany szkielet należał do dziecka w wieku 18 miesięcy (*infans* I). Wyposażenia brak.

Grób 4

Usytuowany na wschodnim skraju badanego terenu w obrębie aru 1. Jama grobowa została zniszczona przez współczesny wkop śmietniskowy. Układ kości został naruszony, pozostawiono je jednak w tym samym miejscu. W grobie pochowano dziecko w wieku 6 miesięcy (*infans I*). Wzrost na podstawie pomiarów kości określono na 68 cm. Wyposażenia brak.

Grób 5

Usytuowany na wschodnim skraju badanego terenu. Jama grobowa została prawie całkowicie zniszczona przez wkop fundamentowy budynku gospodarczego. Zachował się fragment skrzyni drewnianej, szerokości 20 cm, w której złożono zmarłą osobę. Ze skrzyni wydobyto czaszkę oraz kości z górnych partii tułowia należące do kobiety w wieku 35-45 lat (późny *adultus*/wczesny *maturus*). Wysokość osobnika na podstawie pomiarów kości określono na 158 cm. Wyposażenia brak.

Grób 6 (ryc. 4)

Usytuowany w południowo-wschodniej części badanego terenu. Jama grobowa nieczytelna. Szkielet zmarłej kobiety w wieku 18-19 lat (*juvenis*), zorientowany głową w kierunku południowo-zachodnim, znajdował się w pozycji wyprostowanej na wznak. Ręce zgięte w łokciach złożone zostały obok siebie na wysokości jamy brzusznej. Układ prawej strony pochówku zakłócony. Na palcu prawej dłoni (serdecznym lub środkowym) znaleziono pierścienek miedziany. Wysokość osobnika na podstawie pomiarów *in situ* i antropologicznych określono na 152 cm.

Wyposażenie: pierścienek z drutu brązowego. Wykonany techniką dookólnego ścisłego opłotu na osnowie oraz przekutego. Końce uformowane haczykowato, splecione. Średnica 18 mm, grubość 1,5 mm (ryc. 6: 7).

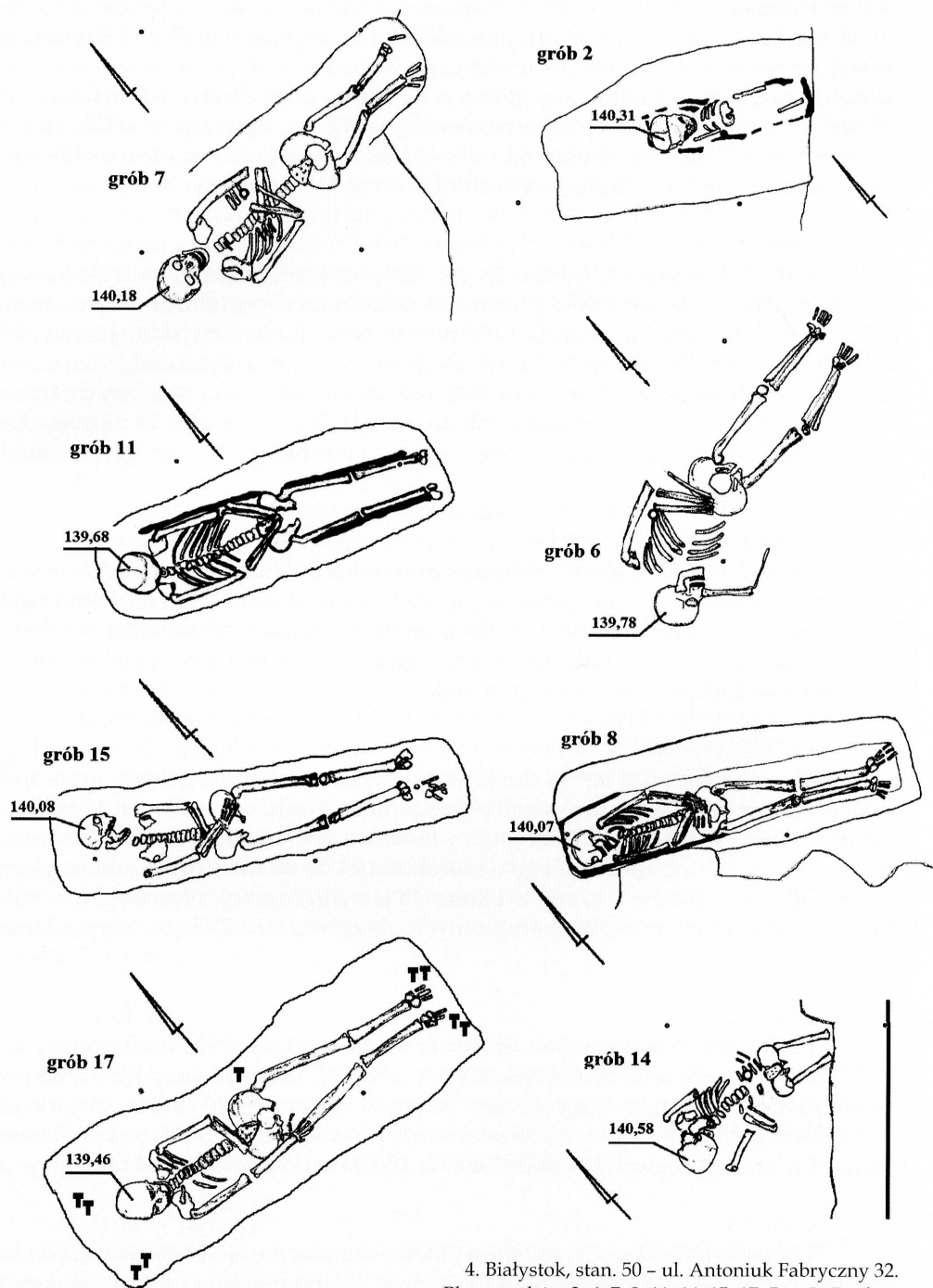
Grób 7 (ryc. 4, 11)

Usytuowany w południowo-wschodniej części badanego terenu w arze 1. Jama grobowa częściowo nieczytelna, kształtem zbliżona do prostokąta o zaokrąglonych narożnikach, długości około 170 cm i szerokości od 40 do 60 cm. Wschodni skraj jej wypełniska został zniszczony przez wkop współczesny. Szkielet zmarłego mężczyzny w wieku 50-59 lat (późny *maturus*), zorientowany głową w kierunku zachodnim, znajdował się w pozycji wyprostowanej na wznak. Ręce zgięte w łokciach skrzyżowane zostały na klatce piersiowej. Na palcu serdecznym prawej dłoni znajdował się miedziany pierścienek. Na wysokości mostka piersiowego szpilka brązowa. Długość szkieletu *in situ* wynosiła 158 cm, Wysokość osobnika na podstawie pomiarów antropologicznych określono na 160 cm.

Wyposażenie: pierścienek z płaskiej taśmy miedzianej, średnicy 18 mm, szerokości 3 mm i grubości 1 mm. Powierzchnia niezdobiona (ryc. 6: 8). Szpilka z drutu miedzianego z kolistą główką, długość 3,5 cm (ryc. 6: 9).

Grób 8 (ryc. 4)

Usytuowany w południowo-wschodniej części badanego terenu. Jama grobowa w kształcie prostokąta o zaokrąglonych narożnikach, długości około

4. Białystok, stan. 50 – ul. Antoniuk Fabryczny 32.
 Plany grobów 2, 6, 7, 8, 11, 14, 15, 17. Rys. L. Pawlata.
 Białystok, site 50 – 32 Antoniuk Fabryczny Street.
 Plans of graves 2, 6, 7, 8, 11, 14, 15, and 17. Drawing: L. Pawlata.

162 cm i szerokości 40-50 cm. W jej wypełnisku znajdował się pochówek trumien-ny. W drewnianej skrzyni kształtu prostokątnego o wymiarach 156x20-30 cm znajdował się pojedynczy pochówek mężczyzny w wieku 35-50 lat (wczesny *maturus*). Szkielet zmarłego, zorientowany głową w kierunku zachodnim z odchyleniem na północ, spoczywał w pozycji wyprostowanej na wznak. Ręce zgięte w łokciach ze skrzyżowanymi dłońmi złożonymi na miednicy. Wysokość zmarłego, obliczona na podstawie pomiarów kości, wynosiła 163,5 cm. Wyposażenia brak.

Grób 9 i 9A

Zniszczone groby znajdowały się tuż pod powierzchnią zniwelowanego terenu, na skraju wybiezyska piachu, w południowo-wschodniej części aru 1. Z grobu 9 zachowało się skupisko kilkunastu kości (kończyny dolnej i czaszki). W odległości około 80 cm na zachód zlokalizowano fragmenty czaszki, oznaczone jako grób 9A. Brak zarysu jamy grobowej i wyposażenia. Kości należały do trzech osobników: kości czaszki z obu skupisk do dwojga dzieci w wieku 18 miesięcy (*infans I*), a kości kończyny dolnej do mężczyzny o wysokości 172 cm. Wyposażenia brak.

Grób 10

Grób znajdował się w południowo-wschodniej części badanego terenu. Został częściowo zniszczony przez wkop drewnianego słupa (linii telefonicznej?). W uszkodzonej jamie grobowej, o słabo uchwytnym zarysie kształtu owalnego i wymiarach 110x35 cm, odkryto fragmentarycznie zachowany szkielet dziecka w wieku 4 lat (*infans I*). Wyposażenia brak.

Grób 11 (ryc. 4)

Obiekt znajdował się na skraju wybiezyska piachu, na granicy arów 1 i 2. Jama grobowa miała w planie kształt wydłużonego owalu o wymiarach 170x55 cm. Zmarła kobieta w wieku 50-59 lat (późny *maturus*) pochowana została w drewnianej skrzyni kształtu trapezowatego o szerokości 24 do 40 cm. Zorientowana głową na zachód, miała dłonie złożone w okolicach jamy brzusznej. Wysokość osobnika na podstawie pomiarów antropologicznych określono na 157,5 cm. Wyposażenia brak.

Grób 12

Pochówek zlokalizowano na skraju wybiezyska piachu przy granicy aru 1 i 2. Jama grobowa o nieczytelnym zarysie. Zmarły, zorientowany głową na północny zachód, miał ręce skrzyżowane na jamie brzusznej. W grobie znajdowały się szczątki kobiety w wieku 25-35 lat (*adultus*). Wysokość osobnika na podstawie pomiarów antropologicznych określono na 150,5 cm. Wyposażenia brak.

Grób 13

Grób znajdował się na skraju wybiezyska piachu, w środkowej części badanego terenu. Jama grobowa miała kształt w planie nieregularnie prostokątny, o wymiarach 170x55-60 cm. Znajdowały się w niej szczątki kobiety w wieku 45-55 lat (późny *maturus*), ułożonej głową na północny zachód, z rękami złożonymi na

jamie brzusznej. Wysokość osobnika na podstawie pomiarów antropologicznych określono na 147 cm. Wyposażenia brak.

Grób 14 (ryc. 4)

Zlokalizowano go na skraju wybierzyska piachu, w środkowo-wschodniej części badanego terenu. Jama grobowa nieczytelna. Szczątki pochówku odkryto na głębokości około 50 cm od powierzchni gruntu. Zmarłe dziecko w wieku 7 lat (*infans* II), zorientowane głową na zachód, miało ręce złożone (skrzyżowane?) na jamie brzusznej. Układ kości szkieletu został zaburzony. Grób zniszczony w partii kończyn dolnych, przecięty przez mur ogrodzenia. Wysokość osobnika, na podstawie pomiarów antropologicznych, określono na 127 cm. Na trzecim lub czwartym palcu prawej dłoni znajdował się pierścionek miedziany.

Wyposażenie: pierścionek taśmowaty wykonany techniką odlewu w formie dwustronnej, z ozdobnie profilowanym licem. Średnica 22 mm, szerokość 2-5 mm (ryc. 6: 10).

Grób 14A

Zlokalizowany w obrębie aru 2, na granicy wybierzyska piachu. Jama grobowa nieczytelna. Pozostałością zniszczonego grobu są relikty drewnianej trumny (zachował się jej niewielki fragment) oraz cztery ćwieki żelazne. Materiału kostnego brak.

Wyposażenie: 4 żelazne ćwieki trumienne (ryc. 7: 2-5).

Grób 15 (ryc. 4, 12)

Grób znajdował się w środkowo-wschodniej części badanego terenu. Jama grobowa w planie zbliżona do prostokąta o wymiarach około 200x50 cm. Zmarła kobieta w wieku 20-24 lat (wczesny *adultus*), zorientowana głową na północny zachód, miała ręce skrzyżowane na jamie brzusznej. Wysokość osobnika na podstawie pomiarów antropologicznych określono na 154 cm. Na palcu serdecznym prawej dłoni znajdował się pierścionek miedziany.

Wyposażenie: pierścionek wykonany techniką odlewu w formie dwustronnej. Taśma z wypukłym środkowym, dookołnym żeberkiem. Średnica 20 mm, szerokość 2x1 mm (ryc. 6: 11).

Grób 16

Znajdował się w południowej części badanego terenu. Jama grobowa w planie zbliżona do prostokąta, o wymiarach około 190x45/50 cm. Zmarły mężczyzna w wieku 40-45 lat (*maturus*), zorientowany głową na zachód, miał ręce skrzyżowane na jamie brzusznej. Wysokość osobnika na podstawie pomiarów antropologicznych określono na 163 cm. Wyposażenia brak.

Grób 17 (ryc. 4)

Grób odsłonięto w arze nr 1. Jama grobowa w planie zbliżona do prostokąta o wymiarach około 205x70/80 cm. Zmarły mężczyzna w wieku 55-70 lat (późny *maturus/senilis*) pochowany został w drewnianej skrzyni, po której pozostało 9 żelaznych ćwieków oraz słabo uchwytnie ślady drewna. Osobnik ułożony głową

na zachód miał lewą rękę zgiętą i złożoną na jamie brzusznej, prawą wyciągniętą wzdłuż tułowia z dłonią spoczywającą na biodrze. Wysokość osobnika na podstawie pomiarów antropologicznych określono na 164,5 cm.

Wypośażenie: 9 żelaznych ćwieków trumiennych (ryc. 7: 7-15).

Grób 18

Grób znajdował się na granicy arów nr 1 i 4, w południowej części badanego terenu. Jama grobowa w planie zbliżona do prostokąta o wymiarach około 170x50 cm. Zachowały się w niej fragmenty drewnianej skrzyni kształtu trapezowatego o szerokości do 42 cm. Kobieta w wieku 40-59 lat (*maturus*) została pochowana głową na zachód z rękami wyciągniętymi wzdłuż tułowia i dłońmi złożonymi na biodrach. Wysokość jej na podstawie pomiarów antropologicznych określono na 154 cm. Wypośażenia brak.

Grób 19 (ryc. 5)

Grób zlokalizowano na granicy aru nr 1 i 4, w południowej części badanego terenu. Jama grobowa nieczytelna. Pochówek złożono w drewnianej skrzyni kształtu prostokątnego, szerokości do 42 cm i długości 145 cm, z uchwytyami długości około 20 cm. Znajdowały się w niej szczątki kobiety w wieku 35-45 lat (*maturus*). Zmarła pochowana głową na południowy zachód miała ręce zgięte w łokciach i złożone na piersi. Długość szkieletu *in situ* wynosiła 140 cm. Wysokość osobnika na podstawie pomiarów antropologicznych określono na 152 cm. Wypośażenia brak.

Grób 20

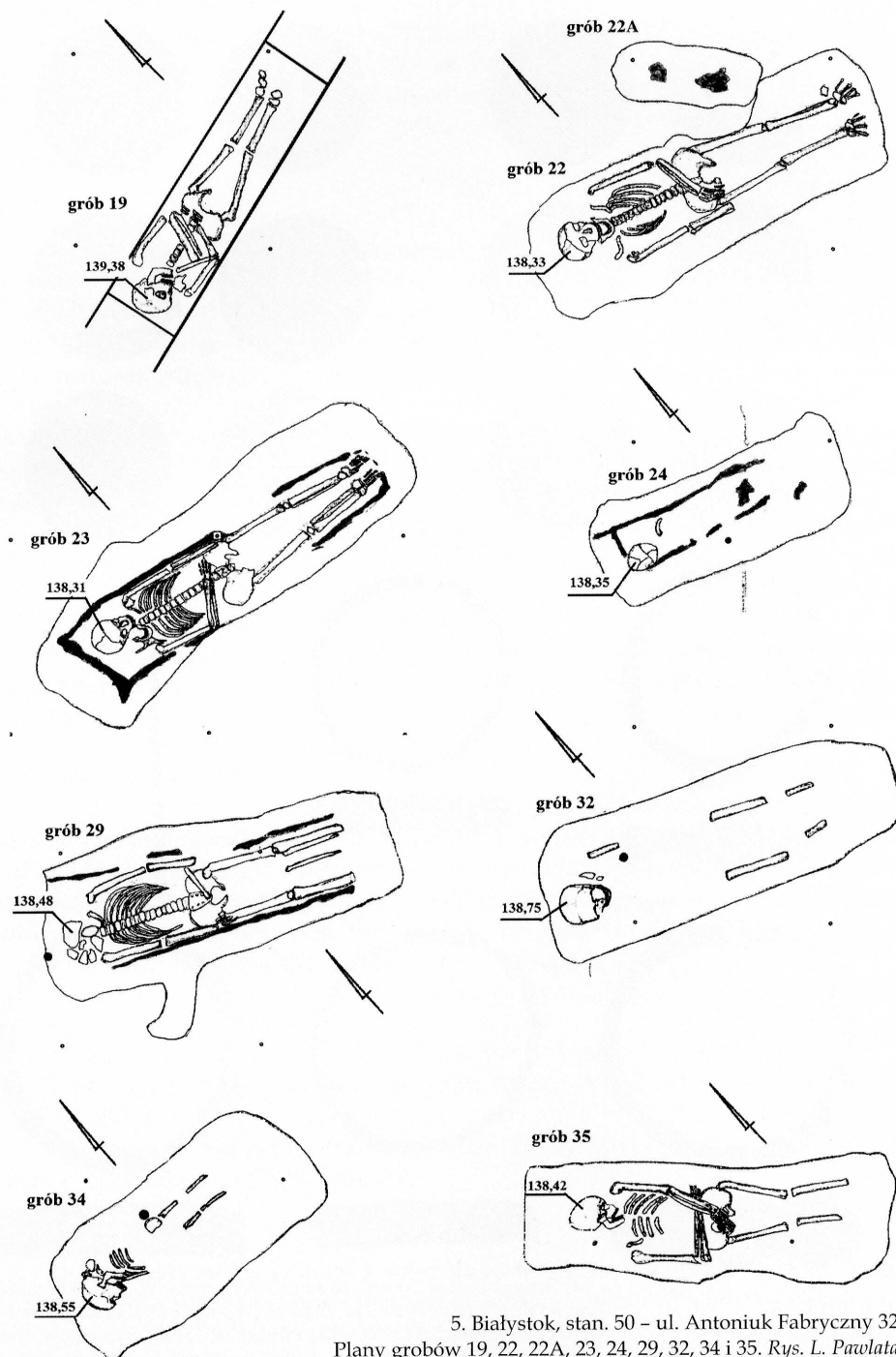
Znajdował się na południowym skraju badanego terenu, w arze 1. Jama grobowa w planie zbliżona do prostokąta, o wymiarach około 190x50/60 cm, naruszona została przez współczesne wkopy. Przy czaszce zachowały się fragmenty drewnianej skrzyni. Zdekompletowany pochówek należał do kobiety w wieku 40-59 lat (*maturus*). Ułożona głową na północny zachód miała prawą rękę złożoną na piersi (brak szczątków lewej). Wysokość osobnika na podstawie pomiarów antropologicznych określono na 160 cm. Wypośażenia brak.

Grób 21

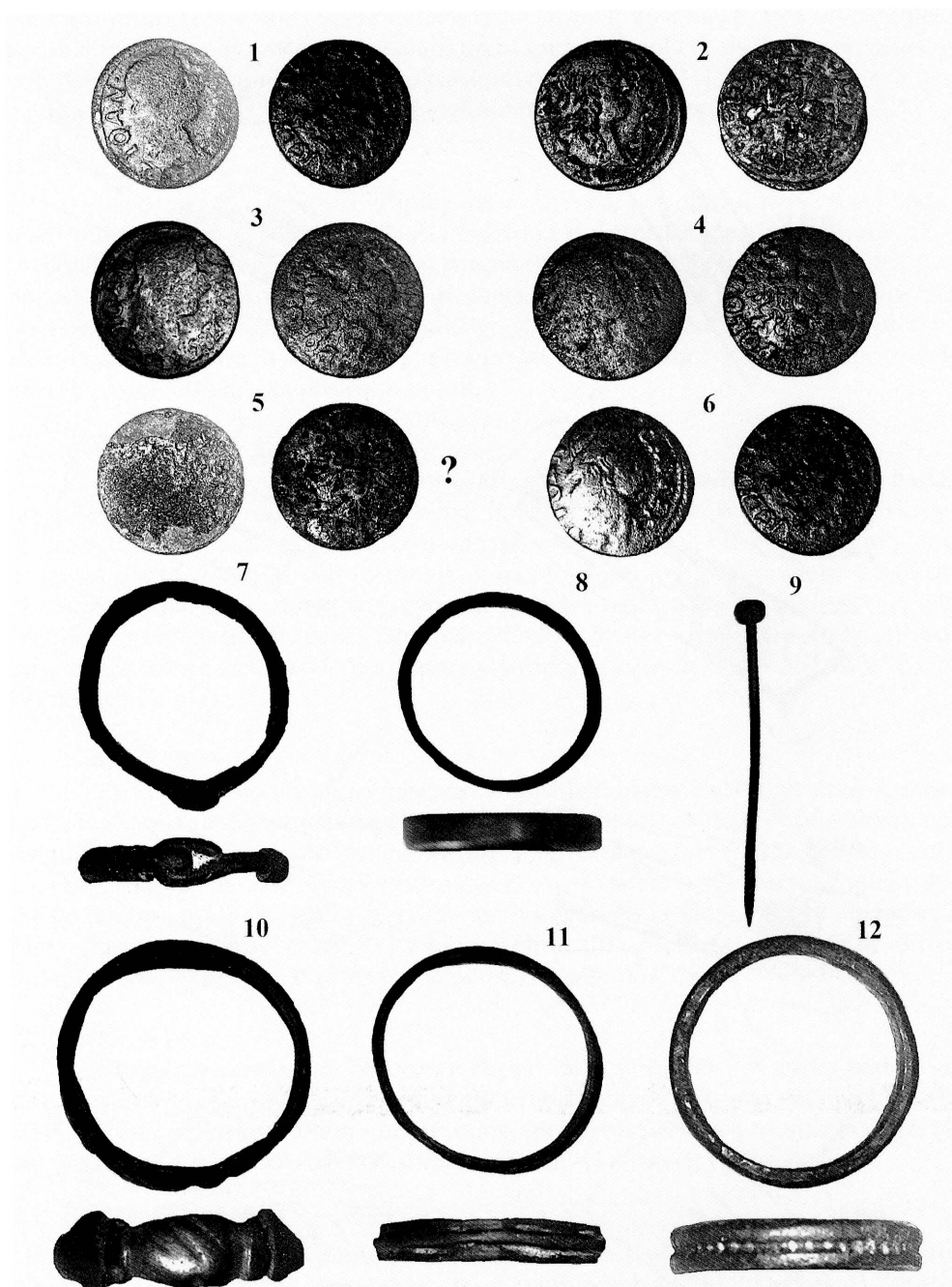
Zlokalizowano go w obrębie wykopu nr 6, w północnej części badanego terenu. Jama grobowa w planie nieregularnie trapezowata, o wymiarach około 60-85x45 cm, z płaskim dnem i uchwyconej głębokości 17 cm. Orientacja dłuższej osi w kierunku wschód – zachód. Brak szczątków kostnych i wypośażenia.

Grób 22 (ryc. 5)

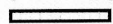
Usytuowany w północno-zachodniej części badanego terenu. Jama grobowa w planie zbliżona do prostokąta, o wymiarach około 200x65 cm. Zmarły mężczyzna w wieku 30-39 lat (późny *adultus*), zorientowany głową na północny zachód, miał lewą rękę zgiętą i złożoną na brzuchu, prawą wyciągniętą wzdłuż tułowia. Wysokość osobnika na podstawie pomiarów antropologicznych określono na 167,5 cm. Wypośażenia brak.

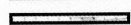
5. Białystok, stan. 50 – ul. Antoniuk Fabryczny 32.
 Plany grobów 19, 22, 22A, 23, 24, 29, 32, 34 i 35. Rys. L. Pawlata.
 Białystok, site 50 – 32 Antoniuk Fabryczny Street.
 Plans of graves 19, 22, 22A, 23, 24, 29, 32, 34 and 35. Drawing: L. Pawlata.

0 1 cm

nr 1-6, 9

nr 7, 8, 10-12

6. Białystok, stan. 50 - ul. Antoniuk Fabryczny 32. Zabytki miedziane z grobu nr 2 (1), nr 6 (7), nr 7 (8-9), nr 14 (10), nr 15 (11), nr 23 (2), nr 24 (3), nr 29 (4), nr 32 (5), nr 34 (6), nr 35 (12). *Rys. i fot. L. Pawlata.*
Białystok, site 50 - 32 Antoniuk Fabryczny Street. Copper findings from grave no. 2 (1), no. 6 (7), no. 7 (8-9), no. 14 (10), no. 15 (11), no. 23 (2), no. 24 (3), no. 29 (4), no. 32 (5), no. 34 (6), and no. 35 (12). *Drawing and photo: L. Pawlata.*

Grób 22A (ryc. 5)

Grób znajdował się w obrębie wykopu nr 6, przy brzegu grobu 22. Jama grobowa w planie nieregularnie prostokątna o wymiarach około 75x30 cm. Na płaskim dnie zachowały się pozostałości drewnianej deski (mary). Orientacja dłuższej osi w kierunku południowy wschód – północny zachód. Brak szczątków kostnych i wyposażenia.

Grób 23 (ryc. 5)

Zlokalizowano go w północno-zachodniej części badanego terenu. Jama grobowa w planie zbliżona do prostokąta o wymiarach około 210x60 cm z płaskim dnem na głębokości 30 cm. Znajdował się w niej pochówek w drewnianej skrzyni kształtu trapezowego, o wymiarach 185x30-36 cm. Zmarły mężczyzna w wieku 25-35 lat (*adultus*), ułożony głową na południowy zachód, miał prawą rękę zgiętą i złożoną na brzuchu, lewą wyciągniętą wzdłuż tułowia (być może ze względu na jej złe zrośnięcie się *ante mortem*). Wysokość osobnika na podstawie pomiarów antropologicznych określono na 169 cm. Na żebrach szkieletu znaleziono miedzianą monetę.

Wyposażenie: szeląg litewski bity stemplem odwróconym w Wilnie, średnicy 16 mm, waga 1,1 g, pole stempla z obu stron w otoku perełkowym (ryc. 6: 2):

A: Popiersie, napis na obwodzie (częściowo poza polem bicia, zatarty): „IOAN CAS• REX” „T.L.B.”

R: Pogoń, napis na obwodzie „SOLI•MAG•DVC•LIT 166(5)” (rok częściowo zatarty). Pod Pogonią herb własny Hieronima Kirszpina Kirszensteina (Kopicki, poz. 184:3).

Grób 24 (ryc. 5, 13)

Grób znajdował się w północno-zachodniej części badanego terenu, na głębokości 28 cm. Jama grobowa w planie zbliżona do prostokąta o wymiarach około 130x52 cm. Znajdował się w niej pochówek w drewnianej skrzyni kształtu trapezowego o długości 80-95 cm i szerokości od 27 do 19 cm. W zachodniej części trumny znajdowała się czaszka oraz pojedyncze kości należące do dziecka w wieku 4 lat (*infans I*). Na zewnątrz skrzyni znaleziono miedzianą boratynkę.

Wyposażenie: miedziany szeląg koronny bity w Ujazdowie, średnicy 15 mm, waga 1,3 g (ryc. 6: 3):

A: Popiersie, napis na obwodzie: „IOAN• CAS.REX.” „T.L.B.”⁴

R: Orzeł, napis na obwodzie: „SOLID• REG() POLO 1664”. Pod Orłem Ślepowron⁵ (Kopicki, poz. 178:5).

Zachowany fragmentarycznie gwóźdź żelazny (ryc. 7: 6) znajdował się w górnej części dłuższej ścianki trumny.

Grób 25

Zlokalizowano go w północno-zachodniej części badanego terenu. Jama grobowa w planie zbliżona do prostokąta o wymiarach około 105x65 cm. Znajdował się w niej pochówek szkieletowy dziecka w wieku 4 lat (*infans I*). Czaszkę dziecka znaleziono w zachodniej części, a pojedyncze kości występowały na długości 60 cm. Wyposażenia brak.

Grób 26

Grób zlokalizowano w północno-zachodniej części badanego terenu. Jama grobowa w planie zbliżona do prostokąta o wymiarach około 140x55 cm, z płaskim dnem na głębokości 28 cm, zorientowana została wzdłuż osi wschód – zachód. W jamie znajdował się pochówek szkieletowy dziecka w wieku 3-4 lat (*infans* I). Czaszkę dziecka znaleziono w zachodniej części, a ze szkieletu zachowały się pojedyncze kości. Wyposażenia brak.

Grób 27

Odkryto go w północnej części badanego terenu. Jama grobowa, w planie zbliżona do prostokąta o wymiarach około 165x67 cm, z płaskim dnem na głębokości 18 cm. Zorientowana wzdłuż osi północny wschód – południowy zachód. Znajdował się w niej pochówek szkieletowy dziecka w wieku 6 lat (*infans* I). Czaszkę znaleziono w zachodniej części obiektu, a ze szkieletu zachowały się pojedyncze kości. Wyposażenia brak.

Grób 28

Odsłonięto go w północnej części badanego terenu. Jama grobowa w planie zbliżona do prostokąta o wymiarach około 140x50 cm, z płaskim dnem na głębokości 22 cm. Zorientowana została wzdłuż osi północny wschód – południowy zachód. Znajdował się w niej pochówek szkieletowy dziecka w wieku 4-5 lat (*infans* I) ułożony na wznak w drewnianej skrzyni szerokości około 23 cm. Wyposażenia brak.

Grób 29 (ryc. 5)

Grób znajdował się w obrębie aru 3. Jama grobowa w planie zbliżona do prostokąta o wymiarach około 185x60-70 cm z płaskim dnem. W niej spoczywały szczątki pochówku złożone w drewnianej skrzyni kształtu trapezowatego o szerokości 35 do 40 cm. Zmarły mężczyzna w wieku 45-59 lat (*maturus*), ułożony głową w kierunku północno-zachodnim, miał obie ręce wyciągnięte wzdłuż tułowia. Wysokość osobnika na podstawie pomiarów antropologicznych określono na 160 cm. Poza trumną u jej wezłowia znaleziono miedzianą boratynkę.

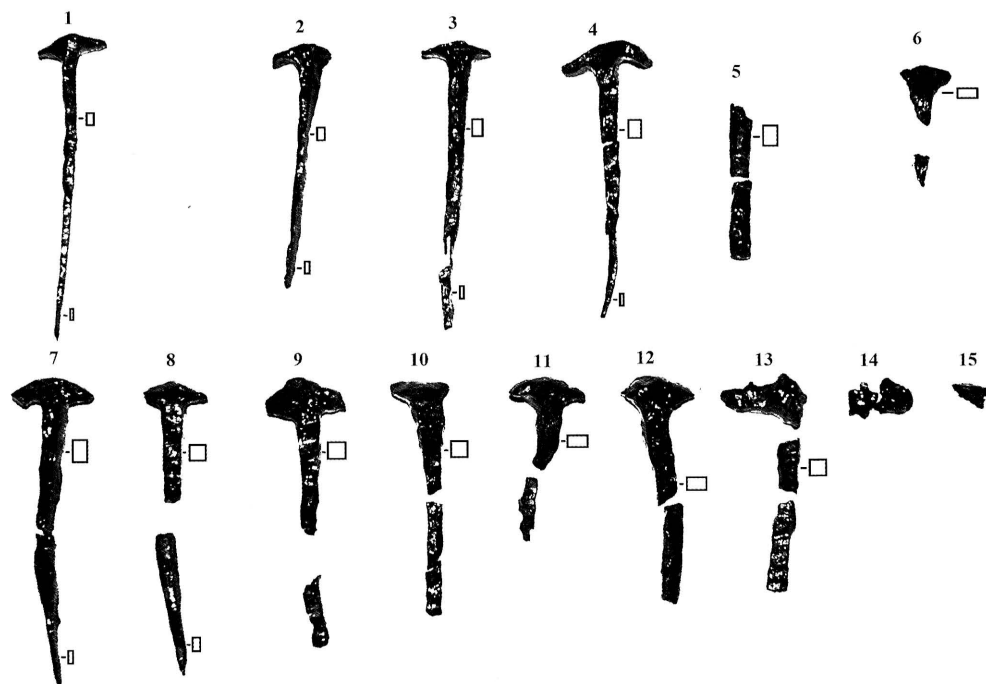
Wyposażenie: miedziany szeląg koronny bity stemplem odwróconym w Ujazdowie średnicy 15 mm, waga 1,2 g (ryc. 6: 4):

A: Popiersie, napis na obwodzie „IOAN. CAS.REX.”, podstawa popiersia zatarta

R: Orzeł, napis na obwodzie (częściowo zatarty): „(SOL)ID•REG POLO-•166(5)”. Pod Orłem Ślepowron (Kopicki, poz.178: 6).

Grób 30

Odkryto go w zachodniej części badanego terenu. Owalna w planie jama grobowa, o wymiarach około 90x42 cm, zorientowana została wzdłuż osi południowy wschód – północny zachód. Znajdował się w niej pochówek szkieletowy dziecka w wieku poniżej 4 lat (*infans* I), złożony w drewnianej skrzyni o wymiarach około 75x22 cm. Czaszkę dziecka znaleziono w zachodniej części grobu. Wyposażenia brak.

7. Białystok, stan. 50 – ul. Antoniuk Fabryczny 32. Gwoździe trumienne z grobów nr 14a (2-5), nr 24 (6), nr 17 (7-15) oraz znalezione luzem (1).

Rys. i fot. L. Pawlata.

Białystok, site 50 – 32 Antoniuk Fabryczny Street. Coffin nails from graves no. 14a (2-5), no. 24 (6), and no. 17 (7-15) and scattered (1).

Drawing and photo: L. Pawlata.

Grób 31

Zlokalizowano go w zachodniej części stanowiska. Jama grobowa w planie zbliżona do prostokąta, o wymiarach około 105x36 cm, zorientowana wzdłuż osi południowy wschód – północny zachód. Znajdował się w niej pochówek szkieletowy dziecka w wieku 1-2 lat (*infans* I). Czaszkę znaleziono w zachodniej części grobu, a ułamki kości zalegały na długości 50 cm.

Grób 32 (ryc. 5)

Znajdował się w środkowej części badanego terenu, w arze 3. Jama grobowa w planie zbliżona do prostokąta, o wymiarach około 190x60 cm, z płaskim dnem na głębokości 22 cm. Znajdował się w niej pochówek kobiety w wieku 50-59 lat (późny *maturus*), zorientowany głową w kierunku północno-zachodnim, z rękami wyciągniętymi wzdłuż tułowia. Kości zachowane fragmentarycznie. Z lewej strony, na piersi zmarłej, znaleziono boratynkę miedzianą.

Wypośażenie: miedziany szeląg koronny bity w Ujazdowie (?) średnicy 15 mm, waga 1,0 g (ryc. 5):

A: Popiersie, napis na obwodzie skorodowany (patyna złośliwa)

R: Orzeł, napis na obwodzie: „SOLID (REG POLON 16)63” (napis częściowo zatarty). Pod Orłem Ślepowron (Kopicki, poz. 178:4).

Grób 33

Grób znajdował się w zachodniej części badanego terenu. Jama grobowa w planie zbliżona do prostokąta, o wymiarach około 110x45 cm, zorientowana wzdłuż osi wschód – zachód. Znajdował się w niej pochówek szkieletowy dziecka w wieku 18 miesięcy (*infans* I). Czaszkę i szczątki kostne znaleziono w zachodniej części grobu. Wyposażenia brak.

Grób 34 (ryc. 5)

Zlokalizowany w zachodniej części badanego terenu. Jama grobowa w planie zbliżona do prostokąta o wymiarach około 140x70 cm. Orientacja wzdłuż osi wschód – zachód. Znajdował się w niej pochówek dziecka w wieku 3 lat (*infans* I). Długość szkieletu wynosiła 95 cm. Po lewej stronie kości miednicy znaleziono miedzianą boratynkę.

Wyposażenie: szeląg litewski bity stemplem odwróconym w Wilnie, średnicy 15 mm, waga 1,1 g, pole stempla z obu stron w otoku perełkowym (ryc. 6: 6):

A: Stempel przesunięty. Popiersie, napis na obwodzie: „IOAN CAS• REX•” „T.L.(B.)” (napis częściowo poza monetą).

R: Pogoń, napis na obwodzie: „SOLI•MAG•D VC•LIT• 166?” (rok częściowo zatarty i poza monetą). Pod Pogonią głowa jelenia – herb własny Hieronima Kirszpina Kirszensteina (stylistyka stempla nawiązuje do poz. 184 według Kopickiego, jednak herb własny podskarbiego jest inny niż w katalogu – wariant z 1662 lub 1663 roku).

Grób 35 (ryc. 5)

Znajdował się w środkowej części badanego terenu, w arze 3. Jama grobowa w planie zbliżona do prostokąta, o wymiarach około 185x55/60 cm z płaskim dnem. Zachowały się w niej niewyraźne ślady drewnianej skrzyni. Pochowana w grobie kobieta w wieku 35-45 lat (późny *adultus*/wczesny *maturus*), zorientowana głową na północny zachód, miała ręce złożone na wysokości jamy brzusznej. Długość szkieletu wynosiła 135 cm. Na palcu lewej ręki znajdował się pierścionek z brązu.

Wyposażenie: pierścionek z taśmy brązowej z tordowaną punktowo linią biegnącą przez środek taśmy. Średnica 22 mm, szerokość 3 mm, grubość 1 mm (ryc. 6: 12).

Grób 36

Wyodrębniono go w arze 3. Jama grobowa w planie zbliżona do prostokąta, o wymiarach około 180x60 cm, z płaskim dnem. Pochowana kobieta w wieku 50-59 lat (późny *maturus*), z głową skierowaną na północny zachód, miała ręce zgięte w łokciach i złożone na jamie brzusznej. Wysokość osobnika określono na podstawie pomiarów antropologicznych na 156 cm. Wyposażenia brak.

Grób 37

Grób znajdował się w zachodniej części badanego obszaru, w arze 3. Jama grobowa w planie zbliżona do prostokąta o wymiarach około 215x65-75 cm. Zmarły mężczyzna w wieku 50-59 lat (późny *maturus*) ułożony na wznak, zorientowany

głową na zachód, miał ręce wyprostowane, a dłonie złożone na biodrach. Wysokość osobnika na podstawie pomiarów antropologicznych określono na 171 cm. Wyposażenia brak.

Grób 38 (ryc. 14)

Zlokalizowano go w obrębie aru nr 3. Jama grobowa w planie zbliżona do prostokąta o wymiarach około 125x45-55 cm, zorientowana została wzdłuż osi południowy wschód – północny zachód. W jamie znajdował się pochówek szkieletowy dziecka w wieku 4 lat (*infans I*) w drewnianej skrzyni, kształtu trapezowatego o wymiarach około 95x20-30 cm. Czaszkę dziecka znaleziono w zachodniej części trumny.

Grób 39

Znajdował się w obrębie aru 3. Jama grobowa w planie zbliżona do prostokąta o wymiarach około 175x80 cm z płaskim dnem. Zmarły mężczyzna w wieku 50-59 lat (późny *maturus*) ułożony został w trumnie, po której pozostały słabo widoczne ślady. Pozycja na wznak, z głową w kierunku północno-zachodnim, z rękami zgiętymi w łokciach, a dłońmi złożonymi na brzuchu. Długość szkieletu 142 cm.

Grób 40

Wyodrębniono w arze 3. Jama grobowa, w planie zbliżona do prostokąta o wymiarach około 200x70 cm, posiadała płaskie dno. Pochowano w niej młodzieńca w wieku 14-15 lat (*juvenis*) w pozycji wyprostowanej na wznak, z głową skierowaną na północny zachód. Zmarły miał ręce zgięte w łokciach, a dłonie złożone na brzuchu. Wysokość osobnika na podstawie pomiarów antropologicznych określono na 165 cm. Wyposażenia brak.

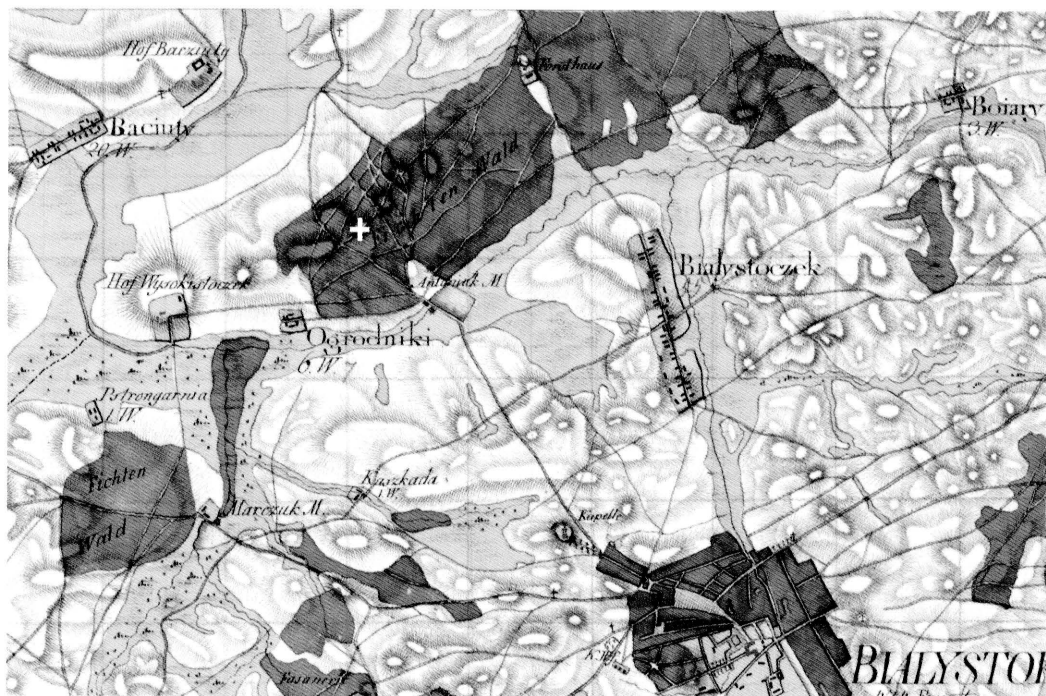
Grób 41

Zlokalizowano go w obrębie aru 3. Został w znacznej części zniszczony przez prace budowlane, a zachowały się jedynie kości kończyn dolnych. Jama grobowa w planie zbliżona do prostokąta o szerokości 55 cm z płaskim dnem. W grobie pochowano dorosłego osobnika nieokreślonej płci w pozycji wyprostowanej na wznak, wzdłuż osi południowy wschód – północny zachód. Wyposażenia brak.

Poza wyróżnionymi grobami wyodrębniono kilka obiektów jamowych bez inwentarza. Według wskazań przypadkowych odkrywców, w wypełniskach zniszczonych obiektów 3 i 4, znajdowały się szczątki dorosłych osobników. Kształt i charakter wypełnisk obiektów 1 i 2 wskazuje, że mogły to być groby dzieci, których kości uległy kompletnemu rozkładowi.

Obiekt 1

Usytuowany przy granicy arów 3 i 5. Jama w planie wydłużonego owalu o wymiarach 150x75 cm, częściowo nieczytelnych granicach i głębokości 10 cm. Dno płaskie.

8. Usytuowanie cmentarza na planie okolic Białegostoku z 1795 roku.
Location of the cemetery on a plan of the environs of Białystok from 1795.

Obiekt 2

Zlokalizowany przy granicy arów 3 i 5. Jama o częściowo nieczytelnym zarysie, w planie zbliżonym do prostokątnego, o szerokości 45 cm i uchwyconej długości 70 cm. Zniszczona przez współczesny wykop prawie do poziomu płaskiego dna. W wypełniku zalegającego wyżej wkopu nowożytnego znaleziono kilka kości ludzkich.

Obiekt 3

Jest to prawdopodobny grób zniszczony podczas prowadzenia prac niwelacyjnych. Zachował się jedynie ślad na poziomie dna obiektu. Brak materiału kostnego, który został usunięty przez łyżkę koparki. Informacja o charakterze tego obiektu została potwierdzona przez operatora. Obiekt miał w planie kształt zbliżony do prostokąta o wymiarach 190x60 cm. Orientacja dłuższej osi na linii południowy wschód – północny zachód.

Obiekt 4

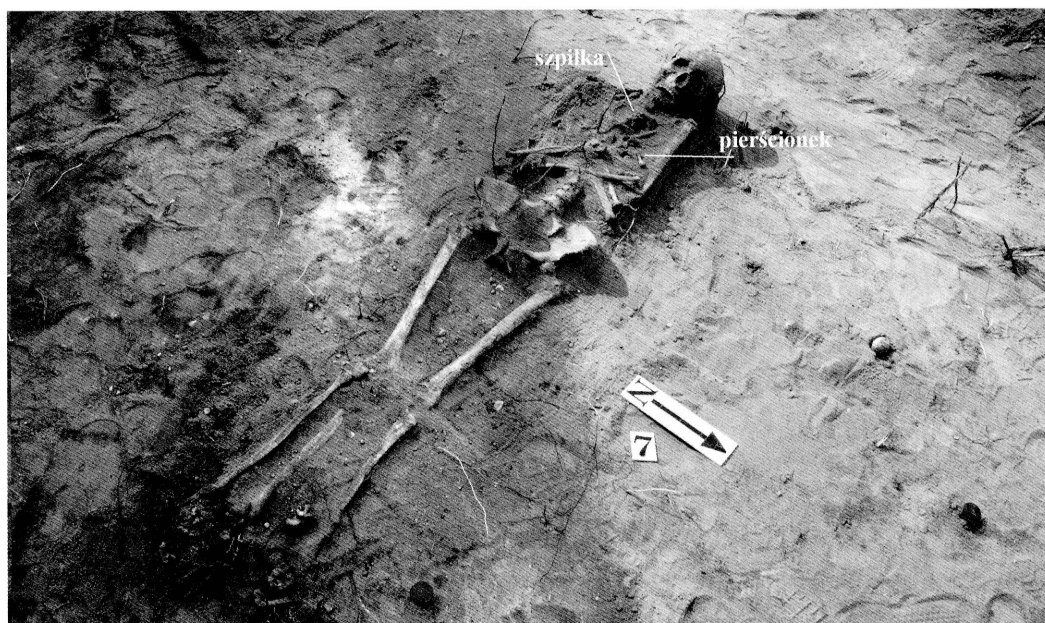
Zniszczony grób, z którego wydobyto podczas prac budowlanych szczątki kostne jednego osobnika. Orientacja jamy grobowej wzdłuż osi północny wschód – południowy zachód. Jej wielkość i głębokość zalegania pochówku pozostają nieznane. Obiekt określono na podstawie wybrzyska w piachu i opisu przekazanego przez znalazców.

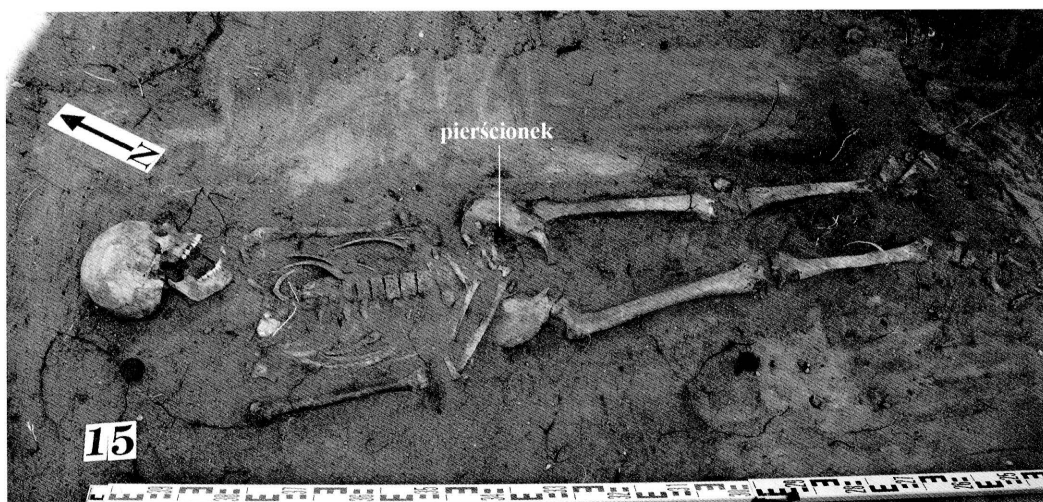
9. Białystok, stan. 50 – ul. Antoniuk Fabryczny 32. Południowa, zniszczona część stanowiska. Fot. L. Pawlata.
Białystok, site 50 – 32 Antoniuk Fabryczny Street. Southern devastated part of the site. Photo: L. Pawlata.

10. Białystok, stan. 50 – ul. Antoniuk Fabryczny 32. Ocalały fragment północnej części stanowiska z wybieżyskami przebadanych grobów. Fot. L. Pawlata.
Białystok, site 50 – 32 Antoniuk Fabryczny Street. Salvaged fragment of the northern part of the site with findings from examined graves. Photo: L. Pawlata.

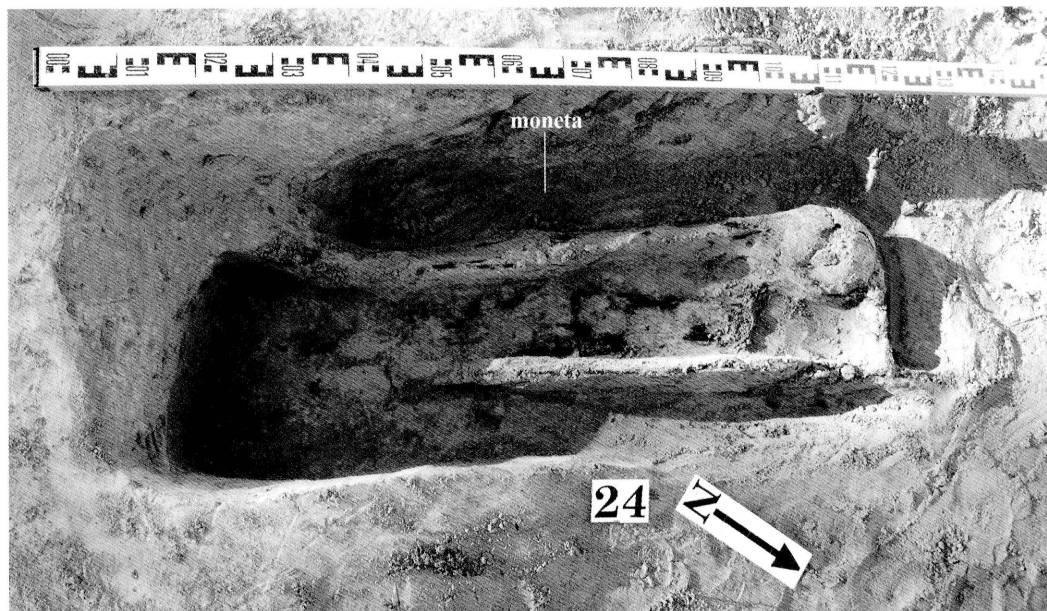
11. Białystok, stan. 50 – ul. Antoniuk Fabryczny 32. Grób nr 7. Fot. L. Pawlata.
Białystok, site 50 – 32 Antoniuk Fabryczny Street. Grave no. 7. Photo: L. Pawlata.

12. Białystok, stan. 50 – ul. Antoniuk Fabryczny 32. Grób nr 15. Fot. L. Pawlata.
Białystok, site 50 – 32 Antoniuk Fabryczny Street. Grave no. 15. Photo: L. Pawlata.

Poza obiektami w warstwie przemieszanej znaleziono luzem jedynie gwóźdź trumienny z fragmentami zmineralizowanego drewna (ryc. 7: 1).

Dokonano analizy antropologicznej szczątków kostnych zebranych w trakcie prac ziemnych przed przystąpieniem do prac wykopaliskowych. Przebadany materiał pochodzi z naruszenia przynajmniej 9 grobów, o czym świadczą szczątki

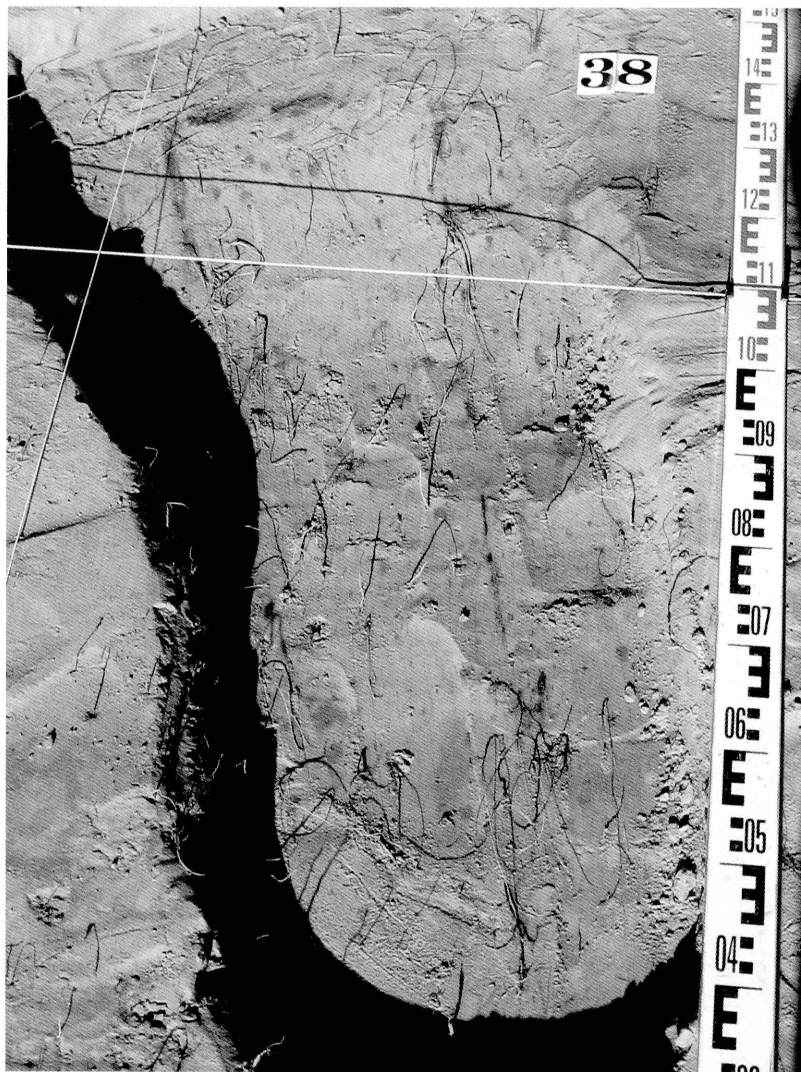
13. Białystok, stan. 50 – ul. Antoniuk Fabryczny 32. Grób nr 24 ze szczątkami dziecka pochowanego w trumnie. Fot. L. Pawlata.
Białystok, site 50 – 32 Antoniuk Fabryczny Street. Grave no. 24 containing ashes of a child buried in a coffin. Photo: L. Pawlata.

7 osobników dorosłych i 2 kości czołowych dziecięcych. Jednakże mogły to być kości luźne, ponieważ kości szkieletu postkranialnego wskazują na obecność 5 osobników dorosłych (dodatkowo o szóstym osobniku świadczy tylko jeden trzon kości ramiennej, dziecięcej). Na uwagę zasługuje jedna prawa kość piszczelowa z zaawansowanym stanem zapalnym szpiku (*osteomyelitis*), który znacznie pogrubiał trzon kości⁶.

Wyniki badań

Miejsce pochówku zmarłych położone było w oddaleniu od świątyni lub kaplicy. Brak jest w dostępnych źródłach archiwalnych wzmianek o istnieniu w XVII wieku w pobliżu cmentarza budowli sakralnej. Brak również jakichkolwiek wzmianek o cmentarzysku tu istniejącym. Najbliżej położona świątynia znajdowała się przy rynku białostockim, w odległości około 3,5 km w linii prostej od omawianego cmentarza. Kościół białostocki istniał bez wątpienia już w 1579 r., natomiast od 1617 roku była to murowana świątynia, zwana Starym Kościołem Farnym. Jednak w okresie wojen szwedzkich został on zamieniony na zbór kalwiński, a w 1660 zniszczony przez wojska moskiewskie. Odbudowa świątyni nie było komu, gdyż Wiesiołowscy, fundatorzy kościoła zmarli bezpotomnie⁷. Być może była to jedna z przyczyn chowania zmarłych z dala od zniszczonej i skażonej innowierstwem świątyni.

Analizę struktury osadniczej okolic Białegostoku najwcześniej odnieść można do końca XVI wieku. Z 1581 roku pochodzi dokument uposażenia parafii

14. Białystok,
stan. 50 –
ul. Antoniuk Fa-
bryczny 32. Ślady
trumny
w grobie nr 38.
Fot. L. Pawlata.
Białystok,
site 50 –
32 Antoniuk
Fabryczny
Street.
Traces of a coffin
in grave no. 38.
Photo:
L. Pawlata.

w Białymstoku, który wymienia wsie: Białystok, Starawieś (Starosielce), Zawady, Supraśla (Usowicze), Parszyce i Miłosze (Bojary, od końca XVIII wieku Sielachowskie). Stosunkowo najbliższej opisywanego cmentarza położona była wieś Parszyce. Znajdowała się na prawym brzegu rzeki Białej, w miejscu zajętym później przez folwark Wysoki Stoczek i Ogrodniczki (ryc. 8). Bojarska wieś pochodzenia rodzowego powstała tu jako niewielka osada⁸. Na miejscu odkrycia cmentarza, jeszcze w końcu XVIII wieku, znajdował się rozległy las o dość podłej reputacji i wiele mówiącej nazwie: „Fichlen Wald” (Ficklen Wald).

Cmentarze z reguły były położone koło kościoła i służyły danej parafii. Jak pisze Jan Stanisław Bystron, zmuszanie ludzi do chowania zmarłych na poświęconej ziemi też nie było łatwe. Jeszcze długi czas utrzymywało się *grzebanie zwłok w lasach, na miejscach wyniosłych czy ustronnych, dawnym zwyczajem pogańskim.*

Zwłaszcza na Litwie (...) przez długie jeszcze czasy chowano na cmentarzach polnych czy leśnych, z daleka od kościołów, przy czym nieraz i duchowieństwo w takich pogrzebach brało udział mimo oficjalnego sprzeciwu kościoła⁹. Nielegalne cmentarze były do końca XVIII wieku niezwykle popularne. Posiadała je praktycznie prawie każda wioska. Na to, że mamy do czynienia z takimi dzikimi „mogilkami”, wskazuje stosunkowa regularność pochówków, duży udział pochówków dziecięcych oraz oddalenie od najbliższej świątyni. Znanych jest wiele przykładów tego rodzaju cmentarzy z naszego terenu. Duża odległość do świątyni oraz wysokie koszty pogrzebu na parafialnym cmentarzu zniechęcały wiernych do chowania tam zmarłych. Również tradycja pogańska i powierzchowna często chrystianizacja odgrywały w tym zwyczaju niepoślednią rolę. Synody diecezji łuckiej z lat 1641 i 1726 przypominały plebanom, aby nie wyłudzały i nie zawyżały kosztów związanych z pogrzebem, bowiem ...*wierni przez to chowają się w lasach i na polach*¹⁰. Wszystkie pochówki były pojedyncze i tworzyły nieregularny układ rzędowy. Głębokość grobów była niewielka. *Grzebano gęsto, kopano płytko, nie pilnowano należytego porządku*¹¹.

Zmarłych chowano wzdłuż osi wschód – zachód i głową skierowaną w kierunku zachodnim, niekiedy z niewielkimi jej odchyleniami w stronę północną. Ręce zgięte w łokciach z dłońmi złożonymi na jamie brzusznej, rzadziej na piersiach. W kilku przypadkach jedna ręka była wyciągnięta wzdłuż tułowia, a druga zgięta w łokciu, złożona na jamie brzusznej. Nie stwierdzono nawarstwiania się grobów, co świadczy o stosunkowo krótkotrwałym, kilkupokoleniowym funkcjonowaniu cmentarza. Już średniowieczna tradycja dopuszczała grzebanie zmarłych chrześcijan w innych miejscach niż przyświątynne. Wykazują one jednak cechy typowe dla zwyczajów chrześcijańskich: regularne orientacje zmarłych wzdłuż osi wschód – zachód i grupowanie ich w rzędach. Do tego przejawu należy też zaliczyć krzyżowanie rąk na piersiach lub składanie w geście modlitewnym. Występowanie cmentarzy niezwiązanych bezpośrednio ze świątyniami jest charakterystyczne dla schyłku średniowiecza oraz XVI i XVII wieku¹².

W części grobów zachowały się czytelne ślady jam grobowych i drewnianych trumien-skrzyń, łączonych zwykle bez użycia gwoździ. Wyjątkiem jest tu grób nr 19, w którym na czterech narożnikach trumny znaleziono po dwa gwoździe trumienne oraz zniszczonego grobu 14A, z którego dwóch narożników trumny wydobyto cztery ćwieki żelazne z zachowanymi zmineralizowanymi śladami drewna. Trumny miały kształt w rzucie płaskim prostokątny lub trapezowaty – szerszy u wezłowia. Wyjątkiem jest tu trumna z grobu 19 posiadająca wystające dłuższe boki w formie uchwyty. Prawdopodobnie taki rodzaj trumny znajdował się również w grobie nr 24. *Trumny bywały rozmaite; i tu moda była zmienna. Najdawniejsze trumny i najpospoliej używane były z drzewa, doraźnie sklecone i znakiem krzyża ozdobione (...)*. Uboższych chowano bez trumny, zawinąwszy jedynie w całun: np. w szpitalach i na wsi. Zdarzało się, że i zamożniejsi panowie, podkreślając swą pokorę, kazali chować się bez trumny¹³.

Na obszarze cmentarza nie znaleziono ceramiki, a wyposażenie było nieliczne. W dziesięciu grobach znajdowały się drobne przedmioty osobiste: pięć obrączek-pierścionków miedzianych, występujących pojedynczo na palcach lewej lub prawej dłoni w pochówkach kobiecych nr 6, 14, 15, 34. Szpilkę brązową znale-

ziono na piersi szkieletu mężczyzny w grobie 7 wyposażonego w obrączkę. Brak lub ograniczenie do minimum wyposażenia grobowego jest cechą wyróżniającą cmentarzyska chrześcijańskie okresu średniowiecza¹⁴. Pierścionki czy obrączki należały do takiego wyposażenia. Przez długie czasy nie było wyraźnej różnicy pomiędzy pierścionkiem zaręczynowym a obrączką. Te ostatnie wchodzą w użycie bardzo powoli i to wśród bogatszych sfer¹⁵. *Wśród szerokich mas istniały dawne tradycyjne zwyczaje, wywodzące się jeszcze z czasów pogańskich, ślub chrześcijański traktowały więc tylko jako uzupełnienie innych obrzędów. Podczas ślubu następowała wymiana pierścieni lub wianków, które ksiądz święcił, a następnie wkładał oblubieńcom na palce. W XVII wieku często te dwa zwyczaje łączono, to znaczy przy ślubie wymieniano zarówno wianki, jak i pierścionki. W XVIII stuleciu zatriumfowały ostatecznie pierścienie, ściślej specjalne ślubne obrączki. Znamienne, że obrączki (...) najpierw przyjęły się pośród mieszczan i chłopstwa¹⁶. Z tego też powodu nie dziwi obecność takiej obrączki na palcu mężczyzny z grobu 7. Szpilki brązowe z kulistą główką spotykane są również na cmentarzach nowożytnych¹⁷.*

Ważnym zwyczajem pogrzebowym było wkładanie lub wrzucanie do grobu drobnej monety. Znalaziono je w grobach nr 2, 23, 24, 29, 32, 34. Monety zwykle kładziono zmarłym do ust i na grobach. To wszystko stanowić miało zaopatrzenie na drogę „w zaświaty”¹⁸. Znalaziska pojedynczych monet zanotowano podczas badań cmentarzyska w Supraślu (pow. białostocki)¹⁹, Knyszynie (pow. moniecki), gdzie przy grobach znaleziono dwie monety datujące cmentarzysko na połowę XVII w.²⁰, Zalesiu (pow. sokólski), w przykościelnej, murowanej krypcie, gdzie pochowanych zostało 8-10 zmarłych²¹, a nawet w grobach z 2. poł. XIX w. na cmentarzu w Pucku²².

W sezonie wykopaliskowym 2015 roku przebadano zachodnią część cmentarza. Wschodnia jego część została prawdopodobnie zniszczona w okresie powojennym przez funkcjonującą w tym miejscu niewielką piaskownię. Obszar sąsiadujący od wschodu posesji jest obniżony ponad 1 m w stosunku do poziomu badanego wykopaliskowo terenu. Znalazisko boratyniek z lat 1663-1666 w sześciu grobach usytuowanych w różnych partiach cmentarza pozwala datować go na 2. poł. wieku XVII. Krótkotrwałe funkcjonowanie chrześcijańskiego cmentarza w partii badanej wykopaliskowo potwierdzone jest brakiem pochówków nawarstwiających się. Jest to najstarszy cmentarz przebadany w obecnych granicach administracyjnych Białegostoku.

PRZYPISY

¹ Analizy antropologicznej szczątków kostnych dokonał mgr Tomasz Koczorski.

² TLB = Tytus Liwiusz Boratini, zarządca mennicy wileńskiej w latach 1660-1666.

³ Hieronim Kirszpín Kirszenstein – Podskarbi Wielki Litewski w latach 1662-1676.

⁴ Tytus Liwiusz Boratini był przedsiębiorcą mennicy krakowskiej w latach 1658-1661, 1667-1668.

⁵ Herb własny Jana Kazimierza Krasińskiego Podskarbiego Wielkiego Koronnego w latach 1659-1668.

⁶ Por. T. Koczorski, w niniejszym tomie.

⁷ J. Maroszek, *Najstarszy dokument uposażeniowy Kościoła Farnego w Białymstoku z 4 grudnia 1581 roku*, „Białostoczczyzna”, nr 2 (42), Białystok 1996, s. 5-8.

⁸ J. Wiśniewski, *Początki Białegostoku i okolicznego osadnictwa*, w: H. Majecki (red.), *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. IV, Białystok 1985, s. 26.

- ⁹ J. S. Bystron, *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce wiek XVI-XVIII*, t. II, Warszawa 1976, s. 114.
- ¹⁰ G. Ryżewski, *Dawny cmentarz wiejski w Kleosinie, gm. Juchnowiec Kościelny*, w: J. Wawrzyniuk, *Ratownicze badania cmentarzyska szkieletowego w pasie drogi wojewódzkiej 678, w miejscowości Kleosin, stan. 1, gm. Juchnowiec Kościelny, woj. podlaskie (AZP 38-86/1)*, Białystok 2012, mps w archiwum WUOZ w Białymstoku, s. 6.
- ¹¹ J. S. Bystron, *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce wiek XVI-XVIII*, s. 117.
- ¹² M. Rębkowski, *Cmentarz chrześcijański w kulturze średniowiecza*, „Acta Archaeologica Lodziensia”, nr 60, Łódź 2014, s. 194-195.
- ¹³ J. S. Bystron, *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce wiek XVI-XVIII*, s. 101-104.
- ¹⁴ M. Rębkowski, *Cmentarz chrześcijański w kulturze średniowiecza*, s. 191.
- ¹⁵ J. S. Bystron, *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce wiek XVI-XVIII*, s. 90.
- ¹⁶ Z. Kuchowicz, *Obyczaje staropolskie XVII-XVIII wieku*, Łódź 1975, s. 189.
- ¹⁷ Por. w: <http://www.archeo.uw.edu.pl> tabl. 3: 20.
- ¹⁸ Z. Kuchowicz, *Obyczaje staropolskie XVII-XVIII wieku*, s. 189.
- ¹⁹ J. Wawrzyniuk, *Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologicznych reliktów dawnego cmentarza z pierwszej połowy XVI wieku w Supraślu, st. 4, gm. loco, woj. podlaskie, na działce o nr geod. 563 AZP 35-88/12*, Białystok 2011, mps w archiwum WUOZ w Białymstoku; Tejże, *Z przeszłości Supraśla. Badania archeologiczne dawnego cmentarza przy klasztorze pobazylińskim*, w: M. Zalewski, M. Zemło (red.), *Małe miasta. Perspektywa archeologiczna*, Lublin-Supraśl 2014, s. 157-175.
- ²⁰ L. Pawlata, *Ratownicze badania wykopaliskowe XVII-wiecznego cmentarza w Knyszynie, przy ul. Białostockiej 36, na stanowisku 21 (AZP 33-84/35) przeprowadzone w 2013 roku*, Białystok 2013, mps w archiwum WUOZ w Białymstoku.
- ²¹ L. Pawlata, *Ratownicze archeologiczne badania wykopaliskowe cmentarza przykościelnego w Zalesiu, gm. Sidra. Opracowanie badań*, Białystok 2015, mps w archiwum WUOZ w Białymstoku, s. 10, 13.
- ²² Por. <http://www.archeo.uw.edu.pl>: s. 2.

EXCAVATION RESEARCH IN A SEVENTEENTH-CENTURY CEMETERY, SITE 50, IN BIAŁYSTOK (32 ANTONIUK FABRYCZNY STREET)

Salvage excavations were conducted in September 2015 in 32 Antoniuk Fabryczny Street in Białystok (fig. 1) after an accidental discovery of human bones on a construction site intended for a service-commercial building. Archaeological excavations led to an examination and documentation of an area of 504 square meters, which in the past had been damaged by urban development and a sandbox (fig. 2). The explorations encompassed 45 graves numbered 1 to 41 and 2A, 9A, 14A and 22A, and distinguished four pit sites, justifiably suspected of being devastated graves (fig. 3,4,5). The graves yielded metal rings, a bronze fibula, and small copper *boratynki* coins (fig. 6). The deceased were interred in wooden boxes, rarely built with nails (fig. 7), or without coffins.

The burial site, located in a wood known as “Fichlen Wald” on a distinctive sandy hollow far from a church or a chapel, still functioned at the end of the eighteenth century and was used for interring local peasants according to the Christian rite. The cemetery was probably the property of the non-extant village of Parszyce and the Wysoki Stoczek and Ogrodniczki landed estate (fig. 8). Despite the official protest expressed by the Church the dead were often buried on sites distant from the parish church. To the end of the eighteenth century illegal cemeteries remained extremely popular and for all practical purposes were part of every village. The considerable distance to the church and the high costs of a funeral conducted in the

parish cemetery discouraged the faithful from burying their dead there. The presence of such illegal graves is evidenced by the relatively regular interments and a large percentage of children's burials. The *boratynki* coins from 1663-1666 found in six graves in various parts of the cemetery make it possible to estimate the latter's origin (second half of the seventeenth century). The brief functioning of a Christian cemetery in the excavated part is confirmed by the absence of stratified burials. The titular cemetery is the oldest to be examined within the present-day administrative boundaries of Białystok.